

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

Útban egy más nyelvészet felé
(Elméleti-módszertani problémák
a 20. századi magyar nyelvtudományban)

Fehér Krisztina

Témavezető: Dr. Kis Tamás

DEBRECENI EGYETEM

Nyelvtudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2011.

Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

A hazai nyelvészeti munkák többnyire egy-egy konkrét nyelvi jelenséget mutatnak be, vagy valamilyen speciális nyelvreírési probléma megoldását célozzák. Olyan dolgozatok azonban nem igazán készülnek, amelyek a magyar nyelv tudomány mai arculatát kialakító irányzatok elméleti-módszertani háttérével kapcsolatban vetnének fel kérdéseket.

Ez a hozzáállás ugyanakkor a nyelv tudomány előrehaladásának könnyen gátja lehet: ha a nyelvészetet manapság jellemző alapelveket székszis nélkül, magától értetődő axiómákként kezeljük, tulajdonképpen a nyelvreírás leglényegesebb (ti. konceptuális) problémái maradhatnak rejtve előlünk. Ugyan kisebb részletkérdéseket a klasszikus elméleti-metodológiai keretet alapul véve is tisztázhatunk, de a nyelvi jelenségek esetleges átfogó értelmezési nehézségeinek felismerésére és megoldására, illetve gyökeresen új nyelvészeti gondolatok megfogalmazására ez esetben nincs lehetőségünk.

Ilyen megfontolások vezettek, amikor a mai magyar nyelv tudományban domináns irányzatok jellegzetes téziseinek felülvizsgálatába kezdtem. A nyelvészetben szokásosan megkérdőjelezhetetlennek tartott elveket tanulmányozva rá kellett jönnöm, hogy kételkedésem nem volt egészen alaptalan. A jelenleg kanonizált iskolák elméletének és módszertanának háttérében olyan nyelvfilozófiai eredetű nehézségek húzódnak, amelyek — konceptuális jellegükből adódóan — az adott leírási kereten belül maradván nem oldhatók meg, ily módon maguknak a kiinduló elveknek az újragondolását, ezáltal pedig tulajdonképpen egy más alapokon nyugvó nyelvészeti elképzelésnek a kidolgozását teszik szükségessé.

Értekezésemben e gondolatmenet állomásait kívántam bemutatni, amikor a dolgozatban elsőként a klasszikus nyelvészet leírási nehézségeit elemeztem, majd a disszertáció későbbi részeiben az így nyert tapasztalatokra támaszkodva egy olyan nyelvészet körvonalazására tettem kísérletet, amely kijelölheti az utat egy az eddigiéknél sikeresebb, adekvát nyelvkoncepció felé.

Az alkalmazott módszerek vázolója

Napjaink magyar nyelvészeti írásainak hivatkozásai legfeljebb a 19. század második felében kibontakozó, de tudományos státusát tekintve igazán csak a 19–20. század fordulóján megerősödő összehasonlító-újgrammatikus nyelvészetig nyúlnak vissza; az ennél korábbi idők nyelvvizsgálata a kánonból mára teljességgel kiszorult. Ez egy olyan permanens nyelvreírési hagyományt jelez, amelynek kezdetei nagyjából a 20. század elejéről eredeztethetők.

Jóllehet a nyelvészet e bő százéves periódusát az irányzatok sokfélesége jellemzi, a magyar nyelvtudománynak a nyelv(struktúra) természetéről kialakított álláspontja — legalábbis ami annak lényegi jegyeit illeti — mégis csak néhány iskola hatásáról tanúskodik.

A 20. század nyelvészeti tárgyú publikációinak túlnyomó többsége a strukturalizmus és a (poszt)generatív grammatika szemléletét, illetve — a nyelv(szerkezet) változásaira irányuló történeti kutatásokat is figyelembe véve — az újgrammatizmus és az összehasonlító iskola alapelveit tükrözi. Ennek a négy irányznak a kitüntetett tudományos helyzetét mutatja az is, hogy a standard magyar grammatikákban és nyelvtörténeti összegzésekben az utóbbi száz évben rendre az ezek által közvetített ismeretek jelennek meg, egyéb iskolák eredményei e munkákba — legalábbis relevánsan (azaz: a koncepció egészére kiható módon) — nem épülnek be. Az általános és középszintű nyelvtanítást, a nyelvi ismeretterjesztést, a nyelvoktatást és nem utolsósorban a felsőfokú nyelvészeti képzést is döntően ezek az irányzatok uralják, a nyelvleírás egyéb ágai (így például a pszicholingvisztika, a kognitív nyelvészet vagy a szociolingvisztika) jórészt csak az egyetemek és főiskolák kiegészítő stúdiumain, a klasszikus keretben tárgyalt hangtani, morfológiai, szintaktikai és jelentéstani előadások sora mellett kapnak helyet.

Tekintettel arra, hogy ez a tudományos helyzetkép — kisebb-nagyobb arányeltolódásokkal — a nyelvészetre nemzetközi viszonylatban is érvényes, a nyelvi vizsgálatok elvi-módszertani sajátosságait természetesen akár a nyelvtudomány egészének vonatkozásában is tárgyalhattam volna. Mindazonáltal úgy vélem, hogy a nyelvészetet manapság meghatározó négy irányzat terjedelmes szakirodalmának a külföldi írásokat is módszeresen bemutató elemzése — amellett, hogy meghaladta volna a disszertáció lehetőségeit — nem járt volna a dolgozat célkitűzése szempontjából igazán lényeges és új eredményekkel. Mivel az értekezésben nem részletkérdéseket kívántam tisztázni, hanem a kanonizált iskolák általánosan elfogadott alapelveinek felülvizsgálatára vállalkoztam, meglátásom szerint tulajdonképpen mellékes volt, hogy melyik utat választom: vizsgálódásaimat elsősorban a magyar nyelvészetből kiindulva, avagy főként a nemzetközi szakirodalomra hagyatkozva végzem-e. A nyelvtudomány klasszikus axiómáinak problémái ugyanis konceptuális nehézségek, amelyek — éppen nyelvfilozófiai jellegükből adódóan — nyilvánvalóan nem csak a hazai nyelvészetet jellemzik. Különböző mértékben és eltérő módon, de feltűnnek minden olyan munkában, amelyben a történeti-összehasonlító nyelvvizsgálat, az újgrammatizmus, a strukturalizmus vagy a (poszt)generatív grammatika (illetve ezek alirányainak) tanai — határozottabban vagy lazensen — megjelennek.

Mindezeket figyelembe véve dolgozatomban napjaink kitüntetett nyelvészeti irányainak elméleti-módszertani jegyeit a magyar nyelvtudomány keretein belül maradván és döntően ennek szakirodalmára támaszkodva mutattam be; külföldi munkákra jelentősebb mértékben akkor hivatkoz-

tam, ha az a gondolatmenet szempontjából elengedhetetlennek látszott, illetve ha az éppen tárgyalandó kérdéskör kutatásának — mint ahogy az leginkább a negyedik fejezetben tapasztalható — elsősorban nemzetközi irodalma van.

A 20. századi magyar nyelvészeti hagyomány axiómáinak kritikai analízise a kutatótól azt követeli meg, hogy a kanonizált iskolák elméleti-metodológiai keretén tudatosan kívül helyezkedve és minél szélesebb körű vizsgálatra törekedve fogjon a klasszikus nyelvtudomány sarkalatos téziseinek tanulmányozásába. Mivel e kritikai analízis minden aspektusának részletes kifejtésére egyetlen értekezés nem vállalkozhatott, a dolgozatban a kanonizált irányok leírasi nehézségeit és ezek nyelvmodellezési következményeit a magyar nyelvészeti hagyomány olyan meghatározó szeleteinek elemzésével szemléltettem, amelyek meglátásom szerint alkalmasak arra, hogy a tradicionális nyelvtudomány tanainak háttérproblémáira komplex módon mutassanak rá. Így a dolgozat második felében vázolt nyelvészeti elképzelés nyelvelméleti-módszertani megalapozásaként egy-egy esettanulmányban először a szokásos szóértelmezések paradoxonjai mögött húzódnó nyelvfilozófiai okokat kutattam, majd az újgrammatikus nyelvészet jellegzetes ellentmondásainak konceptuális eredőit vizsgáltam.

Jóllehet mindhárom témáról önálló disszertáció készülhetett volna, ez az értekezés arra a feltételre épül, hogy a szó klasszikus definiálási nehézségeinek analízise, az újgrammatikus nyelvfelfogás sajátos ellentmondásainak bemutatása, valamint egy ezek tanulságai mentén vázolt nyelvkoncepció ilyen összeállításban és egymásra vonatkoztatva többet és mást mond, mint egyéb nyelvészeti jelenségek együttes tanulmányozása vagy akár ugyanezen kérdések önálló, monografikus tárgyalása.

A dolgozat kritikai elemző részeivel mindenekelőtt az volt a célom, hogy rámutassak: az összehasonlító nyelvvizsgálat, az újgrammatizmus, a strukturalizmus és a (poszt)generatív nyelvészet látszólag változatos elméleti-módszertani problémái mögött valójában ugyanazok a nyelvfilozófiai eredetű nehézségek húzódnak. Az értekezésnek a klasszikus szóelképzelések vitatható pontjait és az összehasonlító-újgrammatikus iskola ellentmondásait taglaló fejezeteiből — legalábbis szándékaim szerint — kiderül: a leírasi gondok hátterében mind a négy klasszikus irányzat esetében végső soron a nyelv autonóm entitásként való értelmezése áll. Bár a tradicionális nyelvészet ezen iskolái nem egy-egy meghatározott szempontrendszer mentén kijelölt nyelvi korpusz leírására vállalkoznak, hanem a beszélők nyelvét kívánják megragadni, elméleti és módszertani elveik mégsem erről tanúskodnak. A disszertációnak a 20. századi nyelvészeti hagyomány jellegzetességeit tárgyaló részeiben olyan nyelvleírasi paradoxonok bemutatására törekedtem, amelyek — a célkitűzések és az alapelvek fel nem ismert kontrasztjáról árulkodva — azt jelzik: a kanonizált irányok

axiómái a beszélők nyelveként döntően egy az egyénektől és körülményeiktől függetlennek vélt, abszolút módon létező nyelvet körvonalaznak.

Mindazonáltal munkám két esettanulmánya reményeim szerint a tradicionális iskolák nyelvszemléleti hasonlóságain túl egy az újgrammatizmus és a klasszikus nyelvészet többi irányzata közt lévő — nem is oly lényegtelen — különbségre is rávilágított. Míg ugyanis az összehasonlító, a strukturális és a (poszt)generatív nyelvészetben a nyelv meghatározó, abszolút jellegű felfogása mellett a beszélőkhöz kötött (relatív) nyelvértelmezés csak fragmentálisan (az axiómákat nem érintve) tűnik fel, az újgrammatizmusról mindez már nem mondható el. Jóllehet a kanonizált nyelvtudomány ez utóbbi változatában is az egyénektől elvonatkoztatott, autonóm nyelv képzete a domináns, a beszélőkre alapozó nyelvfelfogás ebben a koncepcióban a nyelvészeti hagyomány többi iskolájához képest erőteljesebben (az alapelvekre is kihatva) jelenik meg. A dolgozatnak a tradicionális nyelvészet jellegzetességeit bemutató fejezeteiből meglátásom szerint egyértelműen kitűnik: bár e nem tudatosított filozófiai kétarcúság következtében az újgrammatikus nyelvkép az összehasonlító, strukturális és (poszt)generatív irányok viszonylag egységes nyelvfogalmával szemben meglehetősen ellentmondásos, a többi klasszikus irány nyelvfelfogásánál mégis közelebb áll a beszélők nyelvéhez. Az újgrammatizmus kevésbé hangsúlyos, relatív nyelvértelmezést jelző axiómái ugyanis — következetes használatuk esetén — a nyelvet nem valamiféle autonóm entitásként, hanem — a 20. századi nyelvészet hagyományához kevésbé illeszkedve — a beszélőktől elidegeníthetetlen tényezőként ragadják meg.

Annak érdekében, hogy napjaink kanonizált nyelvtudományának e sajátos filozófiai háttéréről és ennek nyelvreírasi következményeiről meggyőzően és sokoldalúan adjak számot, a disszertációban elsőként — egy meghatározott nyelvészeti kérdés mélyanalízisét elvégezve — a klasszikus nyelvtudomány konceptuális nehézségeinek konkrét megjelenését szemléltettem, majd pedig — egy irányzat nyelvfelfogásának tágabb összefüggéseit elemezve — ugyane problémák általános jellegére kívántam rámutatni.

A részletező vizsgálathoz a szófogalom szokásos felfogásainak kritikai áttekintése ideálisnak látszott: a szavak mibenlétének kérdése eléggé konkrét ahhoz, hogy mélyanalízis tárgya legyen, ugyanakkor — abból adódóan, hogy a szó a nyelvészeti munkák egyik elemzési egységékként tűnik fel — elméleti-módszertani vonatkozásai is kellően markánsak ahhoz, hogy az egyes iskolák nyelvreírasi problémáinak konceptuális vonatkozásairól ennek példáján keresztül képet lehessen alkotni.

Mindazonáltal a szó tradicionális felfogásainak analízise nem pusztán alkalmas egy a 20. századi nyelvtudományi hagyomány alapelveit felülvizsgáló elemzésre, de — figyelembe véve, hogy a szavak a nyelvészeti leírások általánosan használt elemformái — egyúttal az egyik legjobb fok-

mérője is lehet a kanonizált iskolák elméleti-metodológiai érettségének. Nyilvánvaló ugyanis, hogy abban a nyelvkoncepcióban, amelyben már az elemzési alapegységek értelmezése is ingatag, az e nyelvi fogalmakra ráépülő további ismeretekkel kapcsolatban is joggal vethetők fel elbizonytalanító kérdések.

Mivel a szó mint nyelvi elem valamennyi nyelvtudományi munkában megjelenik, fogalmi tisztázásának igénye — kifejtett vagy kevésbé explicit formában — a történeti-összehasonlító nyelvvizsgálatot leszámítva a kanonizált nyelvészeti iskolák mindegyikénél feltűnik. Ebből a szemszögből pedig annak szemléltetésére, hogy a tradicionális irányzatok leírási nehézségeinek háttérben ugyanazok a nyelvfilozófiai eredetű problémák állnak, a klasszikus szóértelmezések elméleti-módszertani nézőpontú áttekintése igen jó választásnak tűnt. Azáltal ugyanis, hogy az újgrammatikus, strukturális és (poszt)generatív nyelvészet konceptuális jegyeit mindhárom iskola esetében egyaránt a szóértelmezéseket analizálva fejthetjük fel, a tradicionális nyelvészet különböző változataihoz kötődő axiómák összevetése, valamint egymásrahatásaik elemzése — egy irányzat kivételével — a vizsgálat jellegénél fogva magától adódott.

Tekintettel arra, hogy az értekezésnek ebben a klasszikus szófelfogásokat elemző részében az összehasonlító nyelvtudomány téziseinek tanulmányozására nem kerülhetett sor, logikusnak tűnt volna a következő eseteleírásban az abszolút nyelv képzetének a nyelvészeti hagyományban való általános jelenlétét ezen iskola tanainak bemutatásán keresztül szemléltetni. Mivel azonban az összehasonlító irány érdeklődése a nyelvrokonsági kérdésekre korlátozódik, számos nyelvi jelenségről nincs explicit koncepciója, ily módon nyelvészetének elemző áttekintése nem éppen a legalkalmasabb arra, hogy a kanonizált irányok abszolút nyelvfogalmának különféle megnyilvánulásairól sokoldalú képet adjon.

Az újgrammatikus nyelvtudomány elméleti-módszertani nézőpontú kritikai analízisével ugyanakkor — amellet, hogy a nyelvészet több tematikus területének nyelvléirási problémáiba is betekintést nyerhettem — egyúttal az összehasonlító irány nyelvészetének alapelveit is tanulmányozhattam. Köztudott, hogy az újgrammatizmus tulajdonképpen a történeti-összehasonlító iskolának a leágazása, és mint ilyen — noha sok tekintetben különbözik elődjétől — annak számos elméleti-módszertani jegyét átörökítette saját koncepciójába, így különösen finnugrisztikai-turkológiai vonatkozású (etimológiai) okfejtéseibe. E nézőpontból pedig az, hogy a nyelvrokonsági kérdéseket taglaló történeti irányt az újgrammatizmus kontextusába ágyazva mutassam be, nemcsak kivitelezhető, de — a dolgozatnak a nyelvészeti hagyomány felülvizsgálatára vonatkozó vállalásait szem előtt tartva — meglátásom szerint kifejezetten előnyös is volt. A két iskola axiómáinak együttes tárgyalása az azonos és eltérő nyelvléirási motívumok egymáshoz viszonyított, finomabb analízisét tette lehetővé.

Az, hogy munkámban a tradicionális nyelvészet kritikai elemzésével végső soron a 20. századi kanonizált nyelvtudomány konceptuális nehézségeinek rendezésére törekedtem, az újgrammatizmus kitüntetett tárgyalását megintcsak indokoltta tette. Az iskola rejtett nyelvfilozófiai kétféleségét bemutatva nemcsak arra volt módom, hogy a domináns, abszolút nyelvfogalomból adódó leírási problémákat átfogóan (a nyelvészet számos tematikus területét felölelve) tanulmányozzam: az újgrammatikus irány elméleti-módszertani elemzésével egyúttal arra is lehetőségem nyílt, hogy — a koncepció kevésbé pregnáns, relatív szemléletre utaló jegyeit egyetlen gondolati szárra felfűzve — a nyelv beszélőktől és körülményeiktől meghatározott nyelvészetének felvázolásához immár konkrét támpontokat kapjak.

Az újgrammatizmus elméletének és módszertanának taglalásakor Gombocz Zoltán munkásságának elemzését kiemelten kezeltem. Azon túl ugyanis, hogy publikációkban gazdag, a nemzetközi tudományos vérkeringésbe is bekapcsolódó, színvonalas szakmai tevékenysége miatt méltán tartják az egyik legnagyobb magyar nyelvésznek, a disszertáció kérdésfelvetése szempontjából életműve még három másik vonatkozásában is figyelmet érdemelt.

Noha a nyelv értelmezésének sajátos ambivalenciája az újgrammatizmusra általában jellemző, az abszolút és relatív nyelvfelfogást tükröző elemek az iskola különböző képviselőinek nyelvészetében mégis eltérő arányban tűnnek fel. Az értekezés célkitűzését szem előtt tartva az újgrammatikus nyelvészet tanainak kritikai áttekintésekor olyan nyelvtudomány-történeti eseteket volt célszerű kiragadnom, amelyekben az e koncepciót meghatározó nyelvfilozófiai kétféleség erőteljesebben nyilvánul meg. Mivel Gombocz írásaiban ez a kettősség különösen markánsan jelenik meg, munkásságának részletezőbb tanulmányozása nagyobb mértékben járulhatott hozzá a nyelv beszélőkre alapozó nyelvészetének előkészítéséhez. Az újgrammatizmus prominens alakjának életművét vizsgálva ugyanis mind a nyelv relatív felfogására utaló elméleti-módszertani jegyek, mind pedig ezeknek a domináns, abszolút jellegű nyelvértelmezéstől való eltérései pontosabban analizálhatók lettek.

Figyelembe véve, hogy Gombocz írásaiban az újgrammatikus jegyekkel párhuzamosan — főként a nyelvrokonsággal kapcsolatos (szófejtő) érvelésekben — az összehasonlító iskola tézisei is jelen vannak, kései publikációiban pedig ezek mellett már a strukturalizmus hatása is érezhető, a 20. századi tradicionális nyelvészetről kialakított képet a kutató nyelvszemléletének efféle összetettségét elemezve még tovább lehetett árnyalni. Gombocz munkáit ilyen nézőpontból is bemutatva az újgrammatikus koncepció egyes, abszolút és relatív nyelvfelfogást tükröző elemeit immár nemcsak egymáshoz való viszonyukban, de a kanonizált nyelvészet másik két irányával való közvetlen interferenciáik révén is tanulmányozhattam.

A dolgozat szempontjából nem elhanyagolható az sem, hogy a 20. századi nyelvészeti tradíció efféle átfogóbb jellegű vizsgálatára a tudós nyelvész életműve nemcsak nyelvszemléleti sajátosságai miatt, de tematikája folytán is igen alkalmasnak látszott. Abból adódóan ugyanis, hogy Gombocz írásaiban — döntően történeti-finnugrisztikai kérdések felvetésével — a nyelv(szerkezet) természetének számos (hangtani, morfológiai, mondattani és szemantikai) aspektusára kitért, publikációi kellően sokszínűek ahhoz, hogy az újgrammatizmus konceptuális kétféleségét, valamint ennek más iskolák tanaival való ötvöződéseit széleskörűen világítsák meg.

Az eredmények tézisszerű felsorolása

Jóllehet a nyelvészet klasszikus válfajai egymástól igen sok tekintetben különböznek, az elemzések tanúsága szerint egy meghatározó vonásukban mégis megegyeznek: axiómaik döntően a nyelv abszolút értelmezéséről árulkodnak. Ez pedig egy olyan nyelvleírási hagyományt sejtet, amibe releváns módon csak azon iskolák tanai integrálódtak, amelyek a beszélők nyelveként alapvetően egy autonóm nyelventitást vázolnak, míg a nyelvtudomány főáramából kiszorult iskolák tézisei — a tradicionális megközelítés abszolút nyelvképével szemben — inkább a nyelv relatív felfogását tükrözik.

Ebből a helyzetképből az a következtetés adódik, hogy a klasszikus vonulaton kívüli iskolák nyelvfelfogása a beszélők nyelvéhez a kitüntetett irányzatok nyelvértelmezésénél lényegesen közelebb áll. Egy sikeresebb nyelvtudomány valószínűleg úgy teremthető meg, ha a nyelvészet sarkalatos tanainak átformálását célzó kezdeményezések elvi módosításait, valamint az újgrammatizmus és a kánonon kívül eső iskolák egyes, relatív szemléletű téziseit — egymásra és a tradíció abszolút nyelvképének kritikájára vonatkoztatva — továbbgondoljuk.

Ezen az úton haladva az értekezés második felében a beszélők nyelvének modelljeként egy olyan, az eddigiektől immár alapjaiban különböző elképzelést igyekeztem körvonalazni, amely — a hagyománytól távolodva — egyúttal a nyelvről való klasszikus beszédmódot is gyökeresen átalakítja: a konceptuális szemléletváltás következtében ebben a nyelvészetben mind az elméleti-módszertani elvek, mind pedig a nyelvtudományi fogalmak (és a hozzájuk kötődő terminusok) radikálisan más értelmezést nyernek.

Az újgrammatikus tanokból kiindulva az értekezés harmadik nagy fejezetében elsőként az anyanyelv–közösség reláció különféle nyelvészeti megjelenéseit (mindenekelőtt a nyelvújítási és nyelvművelési törekvéseket) vizsgáltam. Egy irányzat tanaiban ugyanis nyilván annál nagyobb mértékben tűnik fel a nyelv autonóm (abszolút módon létező) entitásként való felfogása, minél kevésbé hangsúlyos az adott koncepcióban a nyelv és a csoport szerves kapcsolatának tétele. A ma-

gyar ortológus–neológus szembenállás elemzésével a nyelvújításnak arra az eddig csak kevésbé emlegetett periódusára igyekeztem felhívni a figyelmet, amelyikben a mesterségesen alkotott szavakat nem egy múlt- vagy jövőbeli eszményként elképzelt nyelvhez, hanem a beszélőközösség természetes mércéjéhez viszonyították. A neológia e romantikus szakaszát a későbbi nyelvműveléssel, illetve a 19–20. század nyelvészeti irányainak nyelvképével összevetve pedig egy olyan, a közösség nyelvét megjelenítő metaforikus hálózathoz jutottam el, amiben sem az abszolút nyelvi norma, sem pedig a nyelvtudományból jól ismert homogén „nyelvszokás”, langue és „ideális beszélő” fogalmak nem értelmezhetők: mivel a háló a fizikailag is tetten érhető egyes egyéni nyelvek lazább-szorosabb társas kapcsolataiból szerveződik, csakis egy dinamikus és heterogén (relatív) közösségi nyelvet körvonalazhat.

Ennek megfelelően a dolgozat következő alfejezetében az összehasonlító-újgrammatikus nyelvészet tanait elemezve már arra kívántam rámutatni, hogy ez a társas háló nem pusztán a közösségi nyelveknek lehet adekvát szerkezeti modellje, de a nyelvi érintkezések és a nyelvrokonság kérdéseinek tárgyalásához is alkalmas metaforának látszik. A romantika kori nyelvhasználat máig alulértékelt, relatív szemléletű elveiből, valamint a 20. század ezidáig csak kevésbé méltatott, a nyelv dinamizmusára és heterogenitására alapozó rokonsági elképzeléseiből kiindulva a nyelveknek egy olyan változó és inhomogén hálórendszerét igyekeztem körvonalazni, amelyben — a szokásosan alkalmazott családfamoddal szemben — éppen nem az a természetes, hogy a nyelvek egyetlen, abszolútizált ős leágazásai, hanem az, hogy bennük többféle előzmény eltérő erősségű szárai futnak egybe.

Mindezekből adódóan az értekezés harmadik fejezetének utolsó nagyobb egységében az újgrammatikus hangtörvény-koncepció korabeli vitájának elemzését kifejezetten a társas nyelvhaló képéhez viszonyítva végeztem el. Így a vizsgálat eredményeként — legalábbis szándékaim szerint — az is kiderülhetett, hogy a hálóként értelmezett közösségi nyelv(ek)nek a változási folyamatait nem a klasszikus nyelvészetből ismert szabályok, hanem inkább fonotaktikai-szemantikai analógiák statisztikai mutatói határozzák meg.

Tekintettel arra, hogy az újgrammatikus nyelvkoncepció elméleti-módszertani analízise révén — az iskola kutatási profiljából adódóan — főként a közösségi értelemben vett nyelv története (filogenezise) rajzolódhatott ki, az értekezés utolsó nagyobb fejezetében arra törekedtem, hogy az egyén nyelvének kognitív szerveződéséről (ontogeneziséről) is számot adjak, mégpedig egy olyan modell keretében, ami az előzőekben vázolt elképzelés koherens kiegészítéseként a társas nyelvhalóhoz szervesen illeszkedik.

Mivel arról, hogy az elmében-agyban hogyan strukturálódhat a nyelv, rendszerjellegük miatt leginkább a nyelvtanok adhatnak számot, a nyelv ontogenezis-koncepcióját úgy igyekeztem kibon-

tani, hogy a klasszikus grammatikák megállapításait a kognitív pszichológia és neurológia nyelvi vonatkozású vizsgálatainak eredményeivel vettem össze. A kérdéshez mindemellett a hangtan irányából közelítettem, ez a haladási irány az egyéni nyelvek megformálódásának vizsgálatához ugyanis igen kézenfekvőnek látszott: nyilvánvaló, hogy a csecsemő az anyanyelvét kezdetben egyszerű akusztikus ingerek sorozataként érzékeli.

Ily módon az értekezésem negyedik fejezetében egy olyan ontogenezis-elképzelés bontakozott ki, amely mind a standard nyelvtanok, mind pedig a hagyományos nyelvelsajátítás-elméletek nyelvképétől nagy mértékben eltér: ebben a felfogásban inkább valamiféle fonotaktikai-szemantikai analógiákon alapuló, statisztikai elven szerveződő kognitív nyelvhálóval kell számolnunk, ami vesz ugyan fel több-kevesebb analitikus tulajdonságot, de ezzel együtt is megőrzi eredeti holisztikusabb, prototípuselvű arculatát.

Mivel értekezésemben a kanonizált nyelvtudomány elvi-módszertani paradoxonjait úgy igyekeztem feltárni, hogy a problémák következetes elemzésével egyúttal a megoldás dimenzióit is kijelöljem, a disszertáció utolsó két nagy fejezetében kibontakozó kétszintű modell révén — legalábbis szándékaim szerint — egy alapjaiban újragondolt, koherens nyelvfogalom körvonalazódott. Csoportos és egyéni vonatkozásban egyaránt egy olyan fonotaktikai meghatározottságú, mintaelvű, dinamikus háló holista képe rajzolódott ki, amelyik — társas-kognitív beágyazottságából adódóan — azt kívánja meg, hogy a nyelvészeti kutatások a jövőben ne más tudományoktól elkülönülten, hanem a humánetológiai, az evolúciós és kognitív pszichológiai, illetve a neurobiológiai vizsgálatokkal karöltve folyjanak.

Az értekezés tárgyában megjelent publikációk

Tanulmányok

- Fehér K.: Paradigmák kölcsönhatása az újgrammatikus nyelvkoncepcióban (A magyar történeti személynév kutatás a 20. század elején). *Magyar Nyelvjárások* 42 (2004), 5–32.
- Fehér K.: Hungarian historical anthroponymy — within the context of language theory and the history of science. In: Arcamone, M. G., Bremer, D., De Camilli, D. & Porcelli, B. (a c. di): *Atti del XXII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche. Pisa, 28 agosto–4 settembre 2005. I*, Pisa: Edizioni ETS, 2007, 495–504.
- Fehér K.: A szó problémája I. *Magyar Nyelvjárások* 45 (2007), 5–26.
- Fehér K.: A szó problémája II. *Magyar Nyelvjárások* 46 (2008), 55–70.
- Fehér K.: Grammatika és hangsorminta. *Magyar Nyelvjárások* 46 (2008), 21–54.
- Fehér K.: Dialektális hangjelenségek és az ún. zöngésségi hasonulások. In: É. Kiss K. & Hege-dűs A. (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia*. Piliscsaba: PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék, 2009, 85–96.
- Fehér K.: Anyanyelv és közösség. *Magyar Nyelvőr* 135 (2011), 65–77.
- Fehér K.: A szó(jelentés) ontogenezeise. *Argumentum* 7 (2011), 48–58.
- Fehér K.: Gombocz Zoltán mint európai nyelvész. *Magyar Nyelv* 107 (2011), 72–78.
- Fehér K.: A nyelv modularizálódó hálógrammatikája és az alkalmazott nyelvtudomány. [Közlésre elfogadva: *Modern Nyelvoktatás*.] (16 lap).

További publikációk

Tanulmányok

- Fehér K.: A ragadványnevek lexikális szerkezetéről. *Magyar Nyelvjárások* 40 (2002), 75–85.
- Fehér K.: A ragadványnevek funkcionális szerkezetéről. *Magyar Nyelvjárások* 41 (2003), 155–166.
- Fehér K.: Névelméleti alapvetések a magyar ragadványnév-kutatás első korszakában (1872–1957). *Névtani Értesítő* 26 (2004), 73–89.

Recenzió

- Fehér K.: Hajdú Mihály, Általános és magyar névtan. *Magyar Nyelvjárások* 42 (2004), 128–136.